

Monok István

„EX LIBRIS NICOLAI BETHLEN ET AMICORUM”

Az „et amicorum” bejegyzésről és a közös könyvhasználatról¹

Herepei János, Bethlen Miklós könyveiről írva² felsorolta néhány könyvét is. Ezeket később azonosítva, illetve kiegészítve feltűnt, hogy egyiknek a bejegyzése: „Nicolaï Bethlen et amicorum ejus Heidelbergae Anno 1662”. Herepeit nem a könyvtártörténet érdekelte, így nem tért ki annak elemzésére sem, hogy miért jelentős a bejegyzéstípus Erdélyben való jelenléte. Ugyanígy, annak ellenére, hogy számos magyarországi és erdélyi könyvtár nyomtatott katalógusában előfordul – és ez a felbukkanás sokkal gyakoribb, mint Nyugat-Európában –, nem fordítottunk kellő figyelmet a jelenség magyarázatára.

Az ... *et amicorum* bejegyzés Bethlen Miklós korára már közel háromszáz éves múltat tudhatott maga mögött, bár igazi tartalma mellett elmentek a könyvtörténeti kutatások. 1949-ben jelent meg Geoffrey D. Hobson alapos tanulmánya Jean Grolier (1479–1565) könyvtárának kötéseiről, pontosabban az „et amicorum” *ex librisként* való használatáról.³ Hobson a bejegyzéstípust és variánsait („καὶ τῶν φίλων”, „et sociorum”, „sibi et amicis”, „pro se et amicis”) több szempontból vizsgálta: érdekelte, hogy Grolier valóban könyvtárának duplumköteteit köttette-e ezzel az *ex librisszel*, ahogy a kötetstörténeti szakirodalomban többen állították, de bebizonyította, hogy nem. Érdekelte, hogy földrajzilag és a társadalom mely rétegeiben, milyen körben terjedt el ez a bejegyzésfajta. Eredetét az antik, illetve a humanista *amicitia* fogalmából vezette le, példákat a XV.

¹ Közleményünkben egy meghatározott könyvbejegyzés-típus történetével, illetve magyarázatával foglalkozunk. Ezért csak abban az esetben adunk bibliográfiai leírást a könyvről, amelyben szerepel, ha tartalmának is van jelentősége, ha a felbukkant adatot még nem közölték, illetve a közeli jövőben nem jelenik meg. A több mint 150 könyv bibliográfiai leírása túlterhelné ezt a tanulmányt.

² HEREPEI János, *Néhány adat Bethlen Miklós tanulóéveiről*, Erdélyi Múzeum, 1938, 291–295.; Ugyanez: *Apáczai és kortársai. Herepei János cikkei*, szerk. KESERŰ Bálint, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete–József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, Budapest–Szeged, 1966, 593–603. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 2.); *Erdélyi könyvesházak III. 1563–1757. A Bethlen-család és környezete. Az Apáfi-család és környezete. A Teleki-család és környezete. Vegyes források*, sajtó alá rend. MONOK István, NÉMETH Noémi, VARGA András, Scriptum, Szeged, 1994, 14–15. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/3.)

³ Geoffrey D. HOBSON, „*Et amicorum*”, *The Library* 5. series, Vol. IV, No. 2, 1949, 87–99.

század első harmadától Itáliából említett. Alapvetően tehát nem a gyakorlati közös használat jelzésének szánt bejegyzésnek tartja, hanem a barátság erénye megnyilatkozásának. Grolier-t ismeri az első franciának, aki 1506-tól, Milánóba érkezése után használta. Meglátása szerint az Alpokon túlra a Grolier-kötésekkel került el, bár igaz, hogy ő maga Willibald Pirckheimer (1470–1530) példáját is idézi, aki 1504 körül (de biztosan nem később) egy Albrecht Dürernek ajándékozott könyvtáblán a „sibi et amicis” formulát használta. Hobson megállapítja továbbá, hogy a bejegyzés a XVII. században, többféle formában is csaknem egész Európában felbukkan. Idézi is a számára furcsa „Patriae et Amicis” változatot, de érdemileg nem foglalkozik a továbbélés tartalmával. Utolsó mondata jellemzi megközelítésmódját: „Truly phrases, no less than books, sometimes have strange destinies.”

Az antik barátság-fogalom reneszánsz és kora újkori történetével könyvtárnyi irodalom foglalkozik, valamint azzal is, hogy a közösségi könyvtárhasználat egyik alapvető típusa a humanista gyűjtemények nyilvánossá tétele volt, magára a bejegyzéstípus elemzésére ennek ellenére kevesen szántak időt. A magyarországi *bibliotheca publica* történetének bevezetésében felvettem, hogy összeköthető a két kérdés (közös könyvhasználat és az „et amicorum” bejegyzés),⁴ és ezt a felvetésemet megismételtem az alsópapság műveltséget hagyományozó szerepének bemutatásakor is.⁵ Közben megjelent a 2003-ban Arezzóban tartott olvasástörténeti konferencia anyaga, amelyben Donatella Nebbiai újra felvetette az *et amicorum* értelmezésének szükségességét,⁶ ugyanígy Christian Coppens kiterjesztette a közös könyvhasználat jelenlétét a XVI. századi magánkönyvtárak történetére is (bár magukkal a bejegyzésekkel külön nem foglalkozott).⁷

Nebbiai függelékben közli annak a 47 személynek a nevét, akitől ismert ilyen *ex libris* a XIV. század végétől a XVI. század végéig. Ezek kizárólag itáliai, franciaországi és burgundiai bejegyzések. Ő is alaposan elemzi az *amittitia* fogalmának és jelenségének humanista felélesztését, de az *ex librist* nagyon prag-

⁴ MONOK István, „*Libri in publica libraria exules scholastici*”. Kísérlet egy fejléc értelmezésére, avagy a városi közösségi könyvtárak kialakulásáról Magyarországon, in Tarnai Andor-*emlékkönyv*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, Budapest, 1996, 181–187.

⁵ MONOK István, *Die Pfarreien und ihre Bücher in den Karpatenbecken der frühen Neuzeit*. Wolfenbüttel, konferencia: „Identitätsbildung und Kulturtransfer im europäischen Niederkirchenwesen der Vormoderne” 5–7. März 2007.; magyarul megjelent: *Az alsópapság szerepe az európai szellemi áramlatok befogadásában a kora újkori Magyarországon*, in *Historicus Societatis Iesu. Szilas László emlékkönyv*, szerk. MOLNÁR Antal, SZILÁGYI Csaba, ZOMBORI István, Budapest., 2007, 89–103. (METEM könyvek, 62.)

⁶ Donatella NEBBIAI DELLA GUARDA, *Lecture e circoli eruditi tra quattro e cinquecento: a proposito dell’Ex libris „et amicorum”*, in *I luoghi dello scrivere da Francesco Petrarca agli albori dell’età moderna. Atti del Convegno internazionale di studio dell’associazione italiana dei Paleografi e Diplomatisti, Arezzo, 8–11 ottobre 2003*, a cura di Caterina TRISTANO, Marta CALLERI, Leonardo MAGNIONAMI, Spoleto, 2006, 375–395.

⁷ Christian COPPENS, *Curiositas or Common Places: private libraries in the sixteenth century*. in *Biblioteche private in età moderna e contemporanea. Atti del convegno internazionale, Udine, 18–20 ottobre 2004*, a cura di Angela NUOVO, Bonnard, Milano, 2005, 33–42.

matikusan a közös filológiai munka, a kézirat-, majd a nyomtatott könyv közös használatához köti. Ez az összekötés nem terjed ki a magánkönyvtárakat nyilvánossá tevő humanisták szándékainak bevonásáig.⁸ Így nem foglalkozik azzal a ténnyel sem, hogy Petrarca maga is ellenezte az olyan magánkönyvtárakat, amelyek elrejtik az értő olvasó elől a szövegeket.⁹ Fontosnak látom aláhúzni azt a tényt, hogy a Magyarországon 1248 után, de 1278 előtt alakult a 24 szepesi plébánia szövetsége (*Fraternitas plebanorum XXIV civitatum regalium Terrae Scepusiensis*),¹⁰ amely *fraternitas* közös könyvtárat kezdett kialakítani (az első adatok erre a XV. század elejétől vannak),¹¹ és ez hallatlanul modern kezdeményezésnek számított. Itáliában is csak ekkortól vannak jelek arra, hogy a közös szövegértelmezések céljából baráti körök közös könyvtárakat alakítottak ki.

Legújabbán az olaszországi szakirodalom foglalkozott mélyebben a kérdéssel egyes könyvgyűjtők, például Ulisse Aldrovandi (1522–1605)¹² kapcsán, vagy elméletileg is, mint Angela Nuovo.¹³ Ő is végigköveti a humanista könyvgyűjtés és könyvhasználat fázisait, és megállapítja, hogy nagyon problematikus a XV–

---

⁸ Lásd például: Klaus ARNOLD, *Johannes Trithemius (1462–1516)*, Würzburg, 1971, 56–73. (Quellen und Forschungen zur Geschichte des Bistums und Hochstifts Würzburg, Bd. 23.); Roland BEHRENDT, *The Library of Abbot Trithemius*, *The American Benedictine Review* 10(1959), 67–85; Paul ADAM, *L'Humanisme à Sélestat. L'Ecole. Les humaniste. La bibliothèque*, 3e. éd. Sélestat, 1973; Hubert MEYER, *Beatus Rhenanus (de Sélestat) et sa bibliothèque*. *Librarium* 19(1976), 21–31; Franz HARTWEG, *Das Bildungsangebot in Schlettstadt in der zweiten Hälfte des XV. und im XVI. Jahrhundert*, in *Literatur und Laienbildung im Spätmittelalter und in der Reformationszeit. Symposium Wolfenbüttel 1981*, hrsg. von Ludger GRENZMANN, Karl STACKMANN, Stuttgart, 1984, 215–224 (Germanistische Symposien. Berichtsbände, 5.); *Bibliotheca Vadiani. Die Bibliothek des Humanisten Joachim von Watt nach dem Katalog des Josua Kessler von 1533*, unter mitwirkung von Hans FEHRLIN und Helen THURNHEER, bearb. von Verena SCHENKER-FREI, St. Gallen, 1973. (Vadian-Studien. Untersuchungen und Texte, 9.); Adalbert WAGNER, *Peter Falcks Bibliothek und humanistische Bildung*. Bern, 1926, összefoglalóan újabban: Paolo TRANIELLO, *La biblioteca pubblica. Storia di un istituto nell'Europa contemporanea*, Bologna, 1997.

⁹ Franciscus PETRARCA, *De remediis utriusque fortunae libri II*, én ezt a kiadást használtam: Lugduni, 1585, 177–184.

¹⁰ HRADSKY József, *A XXIV királyi plébános testvérelete és a reformáció a Szepességben*, Miskolc, 1895; Uő, *Initia progressus ac praesens status Capituli ad Sanctum Martinum de Monte Scepusio*, Szepesváralja, 1901.

¹¹ Štefan MIŠIK, *Všelič zo Spiša*, *Slovenské pohľady* 16(1896), 513–524.

¹² Maria Cristina BACCHI, *Ulisse Aldrovandi e i suoi libri*, *L'Archiginnasio*, C(2005) 255–366. (az „et amicorum” bejegyzésről: „Ad usum Ulissis Aldrovandi et amicorum”, 285.)

¹³ Angela NUOVO, „*Et amicorum*”: *Costruzione e circolazione del sapere nelle biblioteche private del cinquecento*, in *Libri, biblioteche e cultura degli ordini regolari nell'Italia moderna attraverso la documentazione della Congregazione dell'Indice. Atti del Convegno Internazionale, Macerata, 30 maggio – 1 giugno 2006*, a cura di Rosa Maria BORRACCINI, Roberto RUSCONI, *Bibliotheca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano*, 2006, 105–127. (Studi e testi, 434.)

XVI. században ténylegesen csak magánhasználatú magánkönyvtárról beszélni.¹⁴ A közös kéziratolvasás, szövegkritika, kiadás, majd a nyomtatott könyvek használata baráti körben, ez a jelenség végül a tudós társaságok megjelenésével teljesedik ki (La condivisione umanistica del libro; Una visione d’insieme; Biblioteche private e Respublica Litteraria). Külön kibővíti Hobson példasorát itáliai (Antonio Seripandi), franciaországi (Michel Notredame) és északibb példákkal (Herbert Goltzius, Johannes Laski). Emellett – igaz, hivatkozás és jelzetek nélkül – magyarországi példákat is említ: „Hieronymi Salii et amicorum”, „Matthias Zthanko et amicorum”, „Martini Sarossii et amicorum” „Andreae Waswarii et amicorum”.¹⁵ Angela Nuovo jól átgondolt, jól felépített elemzése – szinte természetesen mondható módon – gondolatvilágában megmaradt itáliainak. Az „ultramontanus” hivatkozások, a német humanistákat tekintve az itáliai hatás mentén kerültek látókörébe, és (mert van Internet, és jelzett más, keletibb példákat), megemlítette, hogy Magyarországon is volt ilyen. Pedig azt hiszem, hogy ez utóbbi esetben az „et amicorum” bejegyzés gyakori jelenléte figyelmeztethette volna: itt talán más okai is lehetnek a jelenségnek.

Magyarországon a XV. század elejétől vannak nyomai a közös könyvhasználatnak. Az említett szepesi *fraternitas* löcsei gyűjteményét a XVI. század elején Johann Henckel gyarapította,¹⁶ majd a reformáció jegyében vált igazán közös használátú városi könyvtárrá.¹⁷ A XV. században felbukkan azonban a magánkönyvtár közös használátúvá tétele is, hiszen Handó György pécsi prépost¹⁸ baráti körének megnyitotta könyvtárát. Az *Academia Istropolitana* történetének forrásanyagában a XV–XVI. század fordulóján nem találunk a könyvtárról, könyvhasználatról említéseket, de a társaság célja a szövegekkel való foglalkozás is volt.¹⁹ A kőszegi katolikus plébánia könyveinek összeírása 1535-ben az „im

---

¹⁴ Erről külön tanulmányt is írt: Angela NUOVO, *Le biblioteche private (sec. XVI–XVII): storia et teoria*, in *La storia delle biblioteche. Temi, esperienze di ricerca, problemi storiografici, Convegno nazionale l’Aquila, 16–17 settembre 2002*, a cura di Alberto PETRUCCIANI, Paolo TRANIELLO, premessa di Walter CAPEZZALI, Associazione italiana biblioteche, Roma, 2003, 27–46.

¹⁵ A példákat az ELTE Egyetemi Könyvtárból említi, de nem mondja meg, hogy melyik könyvekben találta, vagy kitől vette át az adatokat (feltehetően az ELTE EK honlapján lévő példákat másolta le). – Az ELTE Egyetemi Könyvtárban Farkas Gábor Farkas sok éven keresztül végzett possessor-kutatásokat. Anyaggyűjtését rendelkezésemre bocsátotta, köszönöm nagyvonalúságát. A könyvek leírásával itt nem szeretném terhelni a tanulmányt, hiszen nem maga az olvasmány, hanem a bejegyzés érdekes írásom szempontjából.

¹⁶ JAKÓ Zsigmond, *Írás, könyv, értelmiség*, Bukarest, 1976, Kriterion, 62–65.

¹⁷ Eva SELECKÁ MÁRZA, *A középkori löcsei könyvtár*, Scriptum, Szeged, 1997. (Olvasmánytörténeti dolgozatok, VII)

¹⁸ CSAPODI Csaba–TÓTH András–VÉRTESY Miklós, *Magyar könyvtártörténet*, Budapest, 1987, 69–70.

¹⁹ KLANICZAY Tibor, *Az akadémiai mozgalom és Magyarország a reneszánsz korában*, in *Úó, Pallas magyar ivadékai*, Budapest, 1985, 9–31.

pfarhoff geinventiert worden... zur gemeiner Stadt Güns bibliothekh gehörig” kifejezést használta, amely meglepő a maga korában.²⁰

A XVI. század közepén életre kelt pozsonyi humanista kör szellemiségét kialakító Oláh Miklós könyveiben nem találtunk *et amicorum* bejegyzést,²¹ ám a Bécsben élő, vagy ott gyakran megforduló magyarországi értelmiségiek²² könyveiben már igen. *Kecskés András* neve nem ismeretlen a könyvtártörténet kutatói előtt, hiszen Oláh Miklós könyveinek egy részét ő örökölte.²³ Egy 1573-as bejegyzését őrzi egy kötet az ELTE Egyetemi könyvtárban.²⁴ Moszkvában, az Esterházy-könyvtár maradványában található egy Johannes Dominicus Hess-kötet a bejegyzésével: „Andreae Kechkés et amicorum Viennae Austriae 1594”.²⁵ Kecskés jogászként ismert a szakirodalomban, arról nem tudunk közelebbit, hogy szakmai kör használta volna a könyvet, vagy másféle baráti társaság. Azt sem tudjuk, hogy Kecskés baráti köre Bécsben élt vagy Pozsonyban, és ilyen értelemben folytatója-e a XVI. század közepétől aktív Radéczy István köre tevékenységének.

Boross Klára nagyszerű tanulmányban összegezte e pozsonyi humanista társaság könyveiről, olvasmányairól feltárt ismereteket, és egyfajta tipológiával is szolgált. Eszerint Bécsben Zsámboky János,²⁶ Liszti János,²⁷ Verancsics Antal, illetve Carolus Clusius és Hugo Blotius képeztek egy baráti társaságot. Ennek a részben Oláh Miklós inspirálta társaságnak tevékenysége Pozsonyban és Németújváron folytatódott. Pozsony irányában Georg Purkircher, Németújvár felé pedig a flamand botanikus, Clusius lett volna a kapocs.²⁸

²⁰ KÖSZEGHY Sándor, *XVI. századi könyvtáraink történetéhez*, Magyar Könyvszemle, 1894. 302.; *Lesestoffe in Westungarn II. Kőszeg (Güns), Rust (Ruszt), Eisenstadt (Kismarton), Forchtenstein (Fraknó) 1535–1740*, hrsg. von Tibor GRÜLL, Katalin KEVEHÁZI, Károly KOKAS, István MONOK, Péter ÖTVÖS, Harald PRICKLER, Scriptum, Szeged, 1996, 31. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 18/2.–Burgenländische Forschungen. Sonderband XV.)

²¹ SZELESTEI NAGY László, *Oláh Miklós könyvtáráról*, in *Program és mítosz között. 500 éve született Oláh Miklós*, szerk. MÓZES Huba, Szent István Társulat, Budapest, 1994, 51–69.

²² KLIMES Péter, *Bécs és a magyar humanizmus*, Budapest, 1934. (Palaestra Calasantina, 5)

²³ *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése*, sajtó alá rend., függelék: HERNER János, MONOK István, Szeged, 1983, 22–23. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 11.); SZELESTEI NAGY László, *i. m.*, 51–69.

²⁴ „Andreas Kechkes et Amicorum 1573.” ELTE Egyetemi könyvtár, Ant 476.

²⁵ HESS, Johannes Dominicus, *Synodus oecumenica theologorum protestantium ... Graetii Styriae*, 1593, Georgius Widmanstadius, in 8. – Moszkva, Rudomino Könyvtár, H 586 (628656)

²⁶ Könyveiről lásd: *A Zsámboky-könyvtár katalógusa Gulyás Pál olvasatában*, bev. ÖTVÖS Péter, bibliográfia VARGA András, szerk. MONOK István, Scriptum, Szeged, 1992. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 12/2.)

²⁷ A család könyvtáráról: ZVARA Edina, *A Listi-család tagjainak könyvei*, in „Apró cseppekből lesz a zápor.” *Bakonyi Géza emlékkönyv*, szerk. HEGYI Ádám, SIMON Melinda, Szegedi Egyetemi Kiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2008, 45–70. (Habent sua fata libelli IV.)

²⁸ BOROSS Klára, *A pozsonyi humanista kör könyvei az Egyetemi Könyvtár antikva-gyűjteményében*, *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei*, 13(2007) 157–185.

A pozsonyi kör tagjai szűkebben Zsámboky János, Radéczy István, Nicasius Ellebodus, Istvánffy Miklós²⁹ és az említett *Georg Purkircher* lehettek. Közülük ez utóbbi³⁰ és *Nicasius Ellebodus* használta az *et amicorum* kifejezést könyvbejegyzéseiben.³¹

A németújvári főúr, Batthyány Boldizsár³² a pozsonyi baráti társasághoz tartozott, így – az említett Carolus Clusius mellett – ő biztosította a közvetlen kapcsolatot a *Bécs–Pozsony–Németújvár háromszögben*. Magyarországon a XVI. század utolsó harmadától a legnagyobb tömegben a németújvári egykori protestáns iskola könyvtári anyagában bukkantak fel az „et amicorum”, az „et Fratrum Christianorum”, illetve az „et sociorum” kéziratos bejegyzések. Kötésen *super ex librisként* nem találoztunk hasonlóval.

Beythe István és fia, *Beythe András* 120 olyan könyve maradt fenn a helyi ferences rendház könyvtárában,³³ amelyben az „et amicorum”, illetve András esetében leggyakrabban „et fratrum christianorum” szerepel. Beythe István egyetlen egyszer sem datálta ezt a beírást, András 1582 és 1592 közt használta. Megpróbáltuk a könyvek tematikus összetételét az egyes bejegyzés-típusokhoz rendelni, de nem lehet: mindkettőhöz antik szerzők, egyházatyák, humanista szerzők és protestáns teológiai munkák is tartoznak. A könyvek egy részét Batthyány Boldizsártól kapták ajándékba, de számos más adományozó neve is szerepel a bejegyzésekben.

A németújvári körhöz sorolható *Tornyos Basilius* is. Erasmus Sarcerius *loci communes* az ő bejegyzését őrzi („Sum ex libris Basilii Tornyos et amicorum eius. Dono datus ab afine eius Emerico Matthias. Anno Domini 1587, 1. die Sept.”),

---

²⁹ Könyveiről: BERLÁSZ Jenő, *Istvánffy Miklós könyvtáráról*, in *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1959, Budapest, 1961, 202–240.; UŐ, *Újabb információk Istvánffy Miklós könyvtáráról*, in *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1972, Budapest, 1974, 218–228.; Elena Rodina COLTA, *Un exemplar din biblioteca istoricului maghiar Nicolaus Istvánffy, identificat la Arad*, in *Bibliotheca si Cercetarea* VII, Academia R. S. Romania-Filialia, Cluj-Napoca, 1983, 182–187.; BALÁZS Mihály–MONOK István, *Történetírók Báthory Zsigmond udvarában. (Szamosközy István és Baranyai Decsi János kiadatlan műveiről)*, in *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Gondolat Kiadó, Budapest, 1987, 249–262.; BOROSS Klára, *i. m.*, 178–184.

³⁰ BOROSS Klára, *i. m.*, 176–178. „Liber G. Purkirckeri et amicorum, emtus Neapoli Ao. 1564” ELTE Egyetemi könyvtár, Ant 999

³¹ PAJKOSSY Györgyné, *Ellebodus és baráti körének könyvei az Egyetemi Könyvtárban*, Magyar Könyvszemle 1983, 225–242.; BOROSS Klára, *i. m.*, 167–176.: „Nicasij Ellebodij et amicorum” ELTE Egyetemi könyvtár, Ant 200; „Nicasij Ellebodij Casletani et amicorum” ELTE Egyetemi könyvtár, Ant 1018

³² Könyvtárának rekonstrukciója: *Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert*, hrsg. von István MONOK, Péter ÖTVÖS, Band II., István MONOK–Péter ÖTVÖS–Edina ZVARA, *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek*, Eisenstadt, 2004 (Burgenländische Forschungen. Sonderband XXVI.)

³³ A németújvári protestáns iskola könyvtárának rekonstrukcióját a közeljövőben közreadjuk (Monok István, Ötvös Péter, Zvara Edina).

majd röviddel ezután Beythe Andrásé lett a könyv: „Sum Andreae Beythe Rec-toris Scholae Nemethwyvarinae 1588.”³⁴

A XVI. század második feléből rengeteg név és bejegyzés került elő, leg-többjüket nem tudjuk azonosítani: nem datáltak, és szinte soha nem adják meg a bejegyzés helyét. 1560-tól kezdve a század végéig ilyen személy *Thomas Leopoliensis*, *Sztankó Mátyás*, *Vasvári András*, *Horatius Apolleneus*, *Stephani de Zergleros*, *Hieronymus Salius*, *Somolányi Kristóf*.³⁵ Az is lehet, hogy egyes esetekben a könyv Magyarországra kerülése (a XVI–XVII. század fordulója) előtti a beírás.

Három bejegyzésről azonban többet tudunk mondani. *Vértesy Miklós* (Nicolaus Pannonius Wiertessy) 1575-ben a szokásos *et amicorum* bejegyzést írta be a könyvébe, amely a baráti körről is megőrzött információkat. Eszerint a körhöz biztosan hozzátartozott *Márton Miklós* (Nicolaus Marthinws) és *Darabos Ferenc* (Franciscus Darabos): „Nicolay Pannonij Wiertessy et amicorum 1575”; „Rogo te ut hos libros in domo tua Heoveys reddere in manus Nicolaj Marthynws Iter et syntaxim amico dominoque Francisco Darabos redde ipseque inquirat” Sajnos, nem tudjuk, hogy kik voltak és hol éltek ezek az emberek. Elképzelhető, hogy Győrben, hiszen a XVI. század második felében jelentős város és végvár a török hódoltságból menekült sok embernek és intézménynek is helyet adott.³⁶ A másik, feltehetően Nagyszombathoz köthető kör központi alakja *Káldy Ferenc* volt, akinek az 1598 és az 1603 közötti időből három ilyen bejegyzését ismerjük.³⁷ A harmadik esetben legalább a helyet meg tudjuk mondani, ez Nyitra. A pozsonyi kör kapcsán már említett Liszti János (Johannes Listius) 1554-ben Bécsben vásá-

---

³⁴ Erasmus SARCERIUS, *Praecipui Sacrae Scripturae communes loci...* Christian Egenolph, Frankfurt, 1539, in 8. – Güssing, Franziskanerkloster, 2/53.

³⁵ „Thomae Leopoliensis et amicorum 1560.” ELTE Egyetemi könyvtár, Ant 481; „Matthias Zthanko et amicorum” ELTE Egyetemi könyvtár, Ant 20; „Andreae Waswarii et amicorum” ELTE Egyetemi könyvtár, Ant 52; „Horatij Apollenei liber et Amicorum” ELTE Egyetemi könyvtár, Ant 818; „Stephani de Zergleros et Amicorum bonorum” ELTE Egyetemi könyvtár, Ant 1060; „Hieronymi Salii et Amicorum” ELTE Egyetemi könyvtár, Ant 240; „Hieronymi Salij et Amicorum ex dono Jo(ann)is Salij Bartholomej Chrijsaej” ELTE Egyetemi könyvtár, Ant 913; „Ἱερονομου Σαλιου καὶ τῶν φίλων” ELTE Egyetemi könyvtár, Ant 1021; „Sum ex Libris Christophori Somolani et amicorum eius” ELTE Egyetemi könyvtár, Ant 115 – A bejegyzéseket (és a könyvek bibliográfiai leírását) közli: BENE Sándorné, *A budapesti Egyetemi Könyvtár vetustissima gyűjteménye közelről*, in *Fata Libelli: a nyolcvanéves Borsa Gedeon köszöntésére írták barátai és tanítványai*, szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2003, 141–149.; Uő, *A budapesti Egyetemi Könyvtár vetustissima-gyűjteménye a feldolgozó munka tükrében*, Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei, XI(2003) 15–26.

³⁶ P. VÁSÁRHELYI Judit, *A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai*, Magyar Könyvszemle 1980, 117–130, 230–252, 325–348. Az idézet, amelyre Vásárhelyi Judit külön is felhívta figyelmemet, a 337. oldalon található.

³⁷ „Ex libris Francisci Kaldy et amicorum eius nonnunquam A(nno) D(omini) 1598.” ELTE Egyetemi könyvtár, Ant 178; Ant 186; „Ex libris Franciscus Kaldy et amicorum eius nonnunquam Anno d(omi)ni 1603. die 27. Maij” ELTE Egyetemi könyvtár, Ant 183. Lásd: BENE Sándorné, *A budapesti Egyetemi Könyvtár... i. m.*, 18.

rott egy kötetet, amely a század végére került *Michael Baicius* nyitrai kanonok és barátai könyvei közé.³⁸

A váci püspök, *Szuhay István* könyvtáráról nem ismerünk korabeli összeírást, de bizonyos, hogy szép gyűjteménye volt. Könyvei szétszóródtak, egyes darabjai felbukkantak Győrben a szemináriumi könyvtárban, Szatmáron a püspöki gyűjteményben, Kismartonban és Moszkvában az Esterházy család könyvtárában. A szatmári kötet Franciscus Toletus Arisztotelész kommentárja,³⁹ bejegyzése: „Stephani Marchionis Suhay et amicorum”, a moszkvai az elmélyült, kegyes lelki életet fejlesztő írásokat tartalmazó kolligátum,⁴⁰ melynek bejegyzése: „Stephani Suhay et amicorum”. A váci püspök Suhay életét nagyrészt Bécsben, Pozsonyban és Nagyszombatban töltötte, sajnos nem tudjuk, hogy hol tartotta könyvtárát.

A XVII. században az „et amicorum” forma előfordulása ritkábbá válik, igaz az is, hogy a XVII. századi régi könyvtári anyag feldolgozása sem olyan előrehaladott, mint a XVI. századié. Ismét teljesen, vagy csaknem teljesen ismeretlen nevek bukkantak elő, főként a földrajzilag jól körülhatárolható északnyugat-magyarországi régióból (Németújvár, Győr, Nyitra, Nagyszombat, Pozsony). Az egyetlen kivétel az 1687-ben a császár elleni összeesküvésben való részvétel vádjával kivégzett eperjesi *Sárosi Márton*.⁴¹ A többiek, *Szölösi István* (1602), *Füley Tamás* (1610 körül),⁴² és *Huzo Imre* (1612)⁴³ teljesen ismeretlenek a művelődéstörténet számára. Jó lenne hinni, hogy Szölösi István köréhez tartozott a költő Nyéki Vörös Mátyás is, de önmagában az a tény, hogy könyve később a versíróé lett, ezt nem

---

³⁸ „Michaelis Baycij Canonici Nitriensis et amicorum” Martin, Szlovák Nemzeti Könyvtár, Kr. 1544; Vö. *Catalogus generalis operum impressorum saeculi XVI, quae in Slovacia asservantur, Generálny katalóg tlaci 16. storocia zachovaných na území Slovenska*, I., Helena SAKTOROVÁ, Klára KOMOROVÁ, Emília PETRENKOVÁ, Ján AGNET, *Opera impressa saeculi XVI, quae in Bibliotheca nationali Slovaca societatis Matica Slovenská Martini asservantur, Tlacc 16. Storocia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej*, Matica Slovenská, Martin, 1993; Lásd még ZVARA Edina, *A Listi-család...*, i. m., 57–58.

³⁹ Franciscus TOLETUS, *Commentaria cum quaestionibus in octo libros Aristotelis Physica auscultatione...* Venetiis, 1573, apud Iuntas, in. 8. – Szatmár, Püspöki Könyvtár, M 102

⁴⁰ GERARDI Zvthphaniensis *opuscula duo, divina prorsus aurea*. I. *De reformatione interiori, seu virium animae*. II. *De spiritualibus ascensionibus. Quibus accessit Hortulus devotinis, variis floribus peramoenus iam primum diligentissime repurgatus et typis excusus* D. HUGONIS Carthusiani. Ludovicus Alectorius, Coloniae, 1579, haer. Iacobi Soteris, in. 8. – Moszkva, Rudomino Könyvtár, G 368 (627952)

⁴¹ „Martini Sarosii et amicorum” ELTE Egyetemi Könyvtár, Ant 55. Lásd: BENE Sándorné, *A budapesti Egyetemi Könyvtár...* i. m., 20.

⁴² „Stephani de Zewlews et amicorum bonorum, 1602”; „Sum Thomae Füley et amicorum” P. VÁSÁRHELYI Judit, i. m., (Győr) 256–257.

⁴³ „Emerici Huzo (Hugo?) et Amicorum 1612”, ELTE Egyetemi Könyvtár, Ant 376. Lásd: BENE Sándorné, *A budapesti Egyetemi Könyvtár...* i. m., 21.

bizonyítja. *Liszi Mihály* (1611) azonban a családi hagyományokat folytatva maga is baráti kört alakított ki, bár nem tudjuk pontosan, hol.⁴⁴

A moszkvai Esterházy-gyűjteményrészben akadunk Szent Ágoston összes művei 5. kötetében egy bizonytalan olvasatú bejegyzésre: „*Ge. Jora(?) et Fr(atrum) Ch(ristia)norum*”. Sajnos, semmi közelebbit nem sikerült megtudnunk erről a tulajdonosról, akinek a XVII. század közepe körül több könyve került a kismartoni könyvtárba.⁴⁵

Ugyancsak a XVII. század elején Nyugat-Magyarországon élt *Pathy Ferenc*, akinek 1626-ban Kanizsai Pálfi János ajándékozott egy Aranyszájú Szent János-kötetet⁴⁶ („*Johannis Paulidae Canisaei dono datus a R(everen)do d(omino) Francisco Pathy Anno 1626*”), amelybe ő a következőképpen rögzítette tulajdonlását: „*Francisci Pathy et fr(atrum) Christianorum*”. A könyv Kanizsai Pálfi többi könyvével együtt a kismartoni Esterházy-gyűjteménybe került, vagyis feltehető, hogy Pathy is Esterházy birtokon élt, és barátaival használta ezt a kötetet.

*Thuri Ádám*ról ennyit sem tudunk, csak Werbőczy István Tripartitumának bártfai, 1643. évi kiadása⁴⁷ címlapján olvashatjuk a bejegyzést: „*Adamj Thurj et Amicorum ejus ab anno D(omi)nj 1650*”.

Erdélyben részben hasonló helyzettel találkozunk, mint Magyarországon. Az általunk ismert első *et amicorum* bejegyzés 1568-ból való, az utolsó 1662-ből. *Korniss Zsigmond*, illetve a Korniss család humanista műveltségét jelzi könyvbejegyzése. A család több tagja az erdélyi magas képzettségű értelmiségi társasághoz tartozott, néhányukat – Báthory Zsigmond fejedelem ellenzéke lévén – 1594-ben kivégeztek.⁴⁸ Könyvbejegyzése („*Ex libris Sigismundi Kornis de Ruszka et amicorum, 1568*”) az egykori kolozsvári Katolikus Lyceum könyvtárában maradt fenn.⁴⁹ *Posgai János*ról nem tudunk semmit,⁵⁰ de egyáltalán nem meglepő, hogy Gyulafehérváron is kialakult egy humanista baráti társaság, akik-

⁴⁴ „*Michaelis Listii et Amicorum Suorum catalogo inscriptus 1611 31 Maij*” Zagreb, Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, BZ 168; Vö. *A Bibliotheca Zriniana története és állománya – History and Stock of the Bibliotheca Zriniana*, írták és összeáll. HAUSNER GÁBOR, KLANICZAY TIBOR, KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, MONOK ISTVÁN, ORLOVSZKY GÉZA, szerk. KLANICZAY TIBOR, Argumentum Kiadó–Zrínyi Kiadó, Budapest, 1991, Nr. 352, 302. (Zrínyi Könyvtár 4.); Lásd még ZVARA Edina, *A Listi-család...*, i. m., 62–63.

⁴⁵ Aurelii AUGUSTINI... *Operum tomus V. ... quo reliqui X libri De civitate Dei nunc demum veterum codicum collatione et fide castigatissimi facti, atque... Ludovici VIVIS... commentariis illustrati, continentur*, Iacobi Iuntae, Lugduni, 1562, haerin 8. – Moszkva, Rudomino Könyvtár, A 923 (628128)

⁴⁶ JOANNIS Chrysostomi... *in omnes D. Pauli epistolas commentarii...* a Wolfgango MUSCULO... Johannes Hervagius, Basileae, 1586, in fol. – Moszkva, Rudomino Könyvtár, B 582 (1603629)

⁴⁷ RMNy 1986 (hozzákötve RMNy 1011), Tübingen, Donauschwäbisches Institut für Geschichte und Landeskunde, 20 R 16 (a páncélban)

⁴⁸ Vö. KLANICZAY TIBOR, *Értelmiség egyetem nélküli országban*, in Uő, *Pallas magyar ivadéka*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1985, 77–85.

⁴⁹ GYÖRGY Lajos, *A kolozsvári Római Katolikus Lyceum-könyvtár története, 1579–1949*, Argumentum Kiadó, Budapest, 1994, 22.

⁵⁰ GYÖRGY Lajos, i. m., 15.: „*Sum Joannis Posgai et amicorum ejus*”

nek közös használatú könyveik is voltak. Egy Seneca-kötetben találkozunk *Szamosközy István* bejegyzésével: „Stephanj Szamoskeozy et amicorum ejus MDXC”.⁵¹ Feltűnő, hogy Szamosközy a bejegyzésben nem a humanista nevét (Stephanus Zamosius) használta. Szamosközy baráti köréhez tartozott egyértelműen *Bogáti Fazakas Miklós*,⁵² és *Korniss György* is. Ők hárman Padovában is együtt voltak, 1591–1593 között tartott itáliai peregrinációjuk.⁵³

A XVII. századi Erdélyből három „et amicorum” típusú bejegyzést ismerünk. Az első 1612-ből, de sajnos a helység megnevezése bizonytalan olvasatú: „Sum Petri Mathaej et fratrum christianorum in Jenke(?) 28 Aprilis 1612”.⁵⁴ *Máté Péter* személyét nem tudtuk azonosítani. 1626-ban a katolikus *Mikola László* emlékeztet bennünket baráti körére („Sum Ladislai Mikola et amicorum Anno Domini 1626”)⁵⁵, majd ez az *ex libris*-típus *Bethlen Miklós* könyvében jelent meg, amelyet Heidelbergben 1662-ben vett meg: Johannes CLUVERUS, *Historiarum totius mundi epitome a primo rerum origine usque ad annum Christi 1630... Lugduni Batavorum*, 1657.⁵⁶

Összegezve talán megfogalmazhatunk néhány feltevést az *et amicorum* bejegyzésfajta magyarországi elterjedésével kapcsolatban. A közös használatú könyvtárak magyarországi története a nyugat-európaival megegyező. Már a XIV. századból említhetünk példát egy terület (a Szepesség) plébánosainak közös könyvtáráról, és a reformáció előtti időből is akad példa arra, hogy egy város közösen birtokol egy gyűjteményt (Kőszeg). A XV. századtól kezdve vannak példák a humanista magánkönyvtár nyilvánossá tételére (Handó György, 1480-as évek), vagy az abból történő kölcsönzésekre (Hans Dernschwam, 1550 körül).⁵⁷ Ugyancsak számos példa hozható annak bizonyítására, hogy a főúri udvarok könyvtárai egészen a XVIII. század közepéig kölcsönöztek a főúr birtokain élő értelmiségnek.⁵⁸ Valóban, Magyarországon feltűnően nagy a közös könyvhasználat. Minden bizonnyal hatott a közeli tudományos központokban élő humanisták példája (Krakkó, Bécs, Padova, Velence, Bologna), és sok neves humanista Magyarországon is megfordult vagy kapcsolatot tartott itteni értelmiségiekkel. Alap-

⁵¹ GYÖRGY Lajos, *i. m.*, 20.

⁵² Abban a kötetben is, amelyből Szamosközy „et amicorum” bejegyzését idéztük, szerepel *Bogáti Fazakas* bejegyzése is. Vö. GYÖRGY Lajos, *i. m.*, 20.

⁵³ VERESS Endre, *Olasz egyetemeken járt magyar tanulók anyakönyve és iratai, 1222–1864*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1941, 161, 210, 519–521, 576–572.

⁵⁴ SÍPOS Gábor, *A kolozsvári Református Kollégium Könyvtára a XVII. században*, Scriptum, Szeged, 1991, 44. (Olvasmánytörténeti dolgozatok, I.)

⁵⁵ GYÖRGY Lajos, *i. m.*, 23.

⁵⁶ Kolozsvár (Cluj-Napoca), Akadémiai Könyvtár (Bibliotheca Academiei Romane) Nr. 52861. Vö. *Erdélyi könyvesházak III...* *i. m.*, 14–15.; GYÖRGY Lajos, *i. m.*, 22.

⁵⁷ *A Dernschwam-könyvtár. Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke*, kíséret tanulmánnyal közreadja BERLÁSZ Jenő, sajtó alá rend. és a mutatót összeáll. KEVEHÁZI Katalin, MONOK István. József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1984. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 12.)

⁵⁸ MONOK István, *A magyarországi főnemesség könyvgyűjtési szokásai a XVI–XVII. században*, Café Babel, 14. kötet (Gyűjtés), 1994/4, 59–68.

vető az is, hogy a reformáció gyors elterjedése jelentős impulzus volt a közös használatú könyvtárak kialakítására. Azt hiszem azonban, hogy ezt a jelenséget jobbra inkább a könyvhiány okozhatta.⁵⁹ Persze emellett, ezzel együtt a közös érdeklődés, az együttlét egy-egy faluban, főúri udvarban jó lehetőséget kínált az ilyen könyvhasználat terjedéséhez.⁶⁰ A XVIII. század előtti Magyarországon csak Sopronból ismert olyan olvasókör, ahol maga a könyv is közös tulajdon volt, vagyis a baráti kör intézménnyé vált.⁶¹ A Tudományos Akadémia mint intézmény pedig csak a XIX. században alakult meg, másfél százados tervez(get)ési szakasz után.

Erdély kapcsán mindenképpen érdekes felfigyelni arra, hogy a XVII. század közepén éppen egy arisztokrata kínálja könyveit baráti körének. Ez a jelenség egybecseng azzal a megállapítással, hogy a főúri udvarok hagyományos szerepköre sokkal tovább megmaradt Erdélyben. Ez azt jelenti, hogy a főúri család tagjai az udvari intézmények életében közvetlenül vesznek részt, azokat nem egyszerűen csak anyagi támogatással tartják életben.

Nem tudunk azonban magyarázatot adni arra, hogy milyen különbség van az „et amicorum” és az „et fratrum christianorum” bejegyzés hátterében. Beythe András protestáns lelkész volt. Nem ismerjük teológiai írásait, így nehéz feltételezni, hogy ez a „keresztény testvérek” kifejezés valamiféle felekezetek felettségére utalna. Az erdélyi Máté Péter könyvének fennmaradása református környezetre utal, mivel nem tudunk róla semmit, nehéz feltevésekkel élni, miért választotta ő is az „et Fratrum Christianorum” formulát.

---

⁵⁹ A könyvkereskedelem csaknem teljes hiánya ellenére viszonylag sok, de nem elégséges mennyiségű könyv érkezett az országba. Vö. KÓKAY György, *A könyvkereskedelem Magyarországon*, Balassi Kiadó, Budapest, 1997; PAVERCSIK Iona, *A magyar könyvkereskedelem történetének vázlata 1800-ig*, in ECSEDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1800*, Balassi Kiadó, Budapest, 1999, 295–340.

⁶⁰ MONOK István, *Hagyományos és nonkonformista olvasmányok Nyugat-Magyarországon (1550–1650)*, in *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*, szerk. ERDÉLYI Gabriella, TUSOR Péter, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Budapest, 2007, 465–483.; Ua. Vasi Szemle, 2008/2, 153–166.; Ua. Történelmi Szemle, 2007/2. szám CDROM melléklete.

⁶¹ KOVÁCS József László, *Lackner Kristóf és kora, 1571–1631*, Sopron, 2004.